

VALERIJ VOLKOV

NYELV ÉS IDEOLÓGIA

Lenin publicisztikájának pragmastilisztikai sajátosságai

Vitatkozni a bolsevik ideológiával manapság talán nem időszerű, ugyanakkor nagyon fontos lenne megérteni, hogy a társadalmi tudatra való ráhatásnak milyen eszközeit használták a bolsevitek, elsősorban vezérük, V. I. Lenin.

V. I. Lenin cikkének „Lev Tolsztoj mint az orosz forradalom tükre”¹ elemzésére a pragmastilisztika módszereit fogjuk használni. A pragmastilisztikai elemzés fő célja a szerző „filológiai személyiségének” újrateremtése a szöveg alapján, ebben az esetben a bolsevik ideológia alapjaihoz tartozó kulcsfogalmak készletének és azok bemutatási módjainak feltárása egy publicisztikai szövegben.

Gondolatmenetünk alapjául azokat a közismert antitéziseket vesszük, amelyek a konceptuális magját képezik (a címben jelzett) lenini cikkek.

Először felidézzük a cikkek ezt a részletét.²

„Az ellentmondások Tolsztoj műveiben, nézeteiben, tanításaiban és iskolájában valóban kiáltóak. Egyrészt zseniális művész, aki nemcsak az orosz élet páratlan ábrázolását adta, hanem elsőrendű világirodalmi alkotásokat is. Másrészt földesúr, aki Krisztus megszállottja. Egyrészt rendkívül erőteljes közvetlen és őszinte tiltakozás a társadalmi hazugság és képmutatás ellen, másrészt „tolsztojánus”, vagyis elcsigázott, hisztérikus tutyi-mutyi, úgynevezett orosz értelmiségi, aki nyilvánosan verte a mellét így beszél: 'rossz vagyok, utálatos vagyok, de foglalkozom a magam erkölcsi tökéletesítésével, húst többé nem eszem és ezentúl rizskotlettel táplálkozom.' Egyrészt a kapitalista kizsákmányolás könyörtelen kritikája, az állami erőszak, az igazságszolgáltatás és az államigazgatás komédiáinak leleplezése, a gazdaság növekedése, a civilizáció vívmányai, valamint a munkástömegek nyomora, elvadultsága és kínlódása közötti ellentmondások teljes mélységének a feltárása; másrészt a 'ne állj ellen a gonosznak erővel' elv megszállott hirdetése. Egyrészt a legjózanabb realizmus, minden és mindenféle álarc letépése; másrészt a világ egyik legfontelmesebb dolgának, nevezetesen a vallásnak a hirdetése, azaz a törekvés, hogy a hivatalból működő papok helyére erkölcsi meggyőződésből papokat állítson, vagyis a legkifinomultabb, tehát különösen utálatos klerikális ideológia kultiválása.”³

Mind a négy antitézis plusszal kezdődik. Az erős plusz az olvasóban hasonló erősségű mínusz várását és az annak elfogadására vonatkozó készséget kelti. Az antitézisek legfontosabb pluszait (+) és mínuszait (-) egy táblázatban összegezzük.

„+”

1. „zseniális **művész**”
2. „erőteljes **tiltakozás** a társadalmi hazugság és képmutatás ellen”
3. „könyörtelen **kritika**”
4. „a legjózanabb **realizmus**”

„-”

1. „**földesúr**, aki Krisztus megszállottja”⁴
2. „tolsztojánus”, vagyis elcsigázott, hisztérikus tutyi-mutyi, úgynevezett orosz **értelmiségi**”
3. „mániákus hirdetése a **'ne állj ellen erővel a gonosznak'** elvnek”
4. „**a vallás hirdetése**”

Lenin Tolsztoj munkásságának azon oldalait hozta ki a pluszokban, amelyek a „régvi világ” kritikájával és tagadásával kapcsolatosak. Lenin szerint Tolsztoj ereje a magas művészeti érték mellett a „tiltakozásban”, a „kritikában”, a „realizmusban”, „minden és mindenféle álarc letépésében” van.

A mínuszban van Tolsztoj minden konstruktív és alkotó programja. Elvi fontosságú, hogy mind a vizsgált munkában, mind Tolsztojról írott egyéb cikkeiben Lenin ezt a programot *lényegében* nem kritizálja, hanem megelégszik a kimondottan csak értékelő ítéletekkel és eszmefuttatásokkal. A Lenin által kiemelt mínusz nemcsak Tolsztojnak mint gondolkodónak és közéleti személyiségnek az *objektív* gyöngéit tükrözi, hanem inkább az ő munkásságának *politikai* értékelését, és nem annyira arra irányul, hogy kiderítse, ki is Tolsztoj, hanem arra, hogy a munkáspárt álláspontját hangsúlyozza.

Mivel Lenin Tolsztojról írott munkái – beleértve a vizsgáltat is – nem irodalomtudományi vagy filozófiai tanulmányok, hanem publicisztikához tartoznak, úgy fő feladatuk nem (az objektív) tények kifejtése, hanem a közvéleményre és a társadalmi tudatra gyakorolt hatás. A hatás gyakorlásának legfontosabb eszközei: 1. a *meggyőzés* (mely tényeken, azok elemzésén és korrekt következtetéseken alapul); 2. a *sugalmazás* (amely olyan következtetéseken és értékelésen alapul, amelyek nem a tények korrekt elemzéséből következnek, és érzelmeken keresztüli hatásra irányulnak). A meggyőzés alapvető eredménye a *tudás*, a sugalmazásé pedig a *hit*.

Milyen feladatokat tűzött ki Lenin Tolsztojról írott munkáiban? Meggyőzni kívánt saját álláspontjáról vagy inkább sugallni akarta azt? Úgy tűnik, inkább sugalmazni, mint meggyőzni szándékozott. Pontosabban, magabiztosságot sugalmazni a meggyőződés álarca mögött. Lenin sikeres feladatmegoldásának a titka abban áll, hogy következtetései és értékelései nagy pontossággal fejezték ki a proletariátus hétköznapi „forradalmi tudatának” a leglényegesebb összetevőit, elsősorban a következőket: minden „hatalmat birtokló” – beleértve az értelmiséget is – ellenség, amelytől semmi jót nem lehet várni, és amelyet ezért vagy el kell nyomni, vagy meg kell semmisíteni. És Tolsztoj munkásságának Lenin által adott konkrét értékelését annál inkább elfogadták mint föltétlen igazságot, minél pontosabban tükrözte az a proletár olvasó azon elvárását, hogy minden, ami burzsoá, (pontosabban minden, ami a „régvi világhoz” tartozik),

ebben az értékelésben elítélendő. A megítélés meggyőző és érvekkel alátámasztot voltának kérdése emellett a háttérbe kerül, ami lehetővé teszi Leninnek, hogy sok esetben csak értékelő jellegű álérvelésre korlátozódva, általában valamennyire is konkrét ellenérvek nélkül boldoguljon.

A „Krisztus megszállottja földesúr”⁴ negatív értékelése a „földesúr – kizsákmányoló, ellenség” implikáción és a „megszállott, mániákus” negatív konnotációján alapul. De korrekt dolog-e – politikamentes gondolkodás szempontjából – összevetni a „földesúr” Tolsztojt (az antitézis mínusza) a „művész” Tolsztojjal (az antitézis plusza)? Ha korrekt, akkor próbáljuk ki analógiás alapon, mondjuk így: „Puskin – költő, de tudják, apród”, „Lermontov – költő, de sajnos katonatiszt” stb. De vajon tényleg annyira ellenszenves-e Tolsztoj mint „földesúr, aki Krisztus megszállottja”, ha ennek a szembeszökő címkének az értelmét feltárjuk? Vajon nem az akaratlan elkövetett társadalmi és erkölcsi vétek gyötrő érzését és könyörület iránti forró vágyát sugározza, mondjuk, az ilyen beismerés: *„Tényleg, mit is akarok? Jót akarok tenni másokkal, azt akarom, hogy az emberek ne fájzanak, ne legyenek éhesek, hogy emberhez illő módon élhessenek.*

Ezt akarom és látom, hogy az általam is alkalmazott erőszak, zsarolás és különböző cselfogások segítségével a dolgozóktól elveszik a számukra legszükségesebbeket is, és mások munkafeleslegét azok a nem dolgozó emberek élvezik, akikhez én is tartozom.”⁵

Vajon a sajtó lelkiismeret és a jócselekedet iránti vágy tényleg rászolgál a „megszállottság” elnevezésre? A tolsztoji „megszállottság” mítosz, amely arra szolgál, hogy kizárja a bolsevikok szövetségének lehetőségét a legjobb, legbecsületesebb „földesurakkal”, a tolsztoji könyörületesség pedig az, amit az októberi fordulat után a bolsevikoknak sem ártott volna megtanulni.

A másik három értékelés negatív volta is a hétköznapi „forradalmi tudat” mítoszain alapul.

Miért rossz az, hogy „tolsztojánus”? A lenini szöveg logikáját követve azért, mert a tolsztojánus egy „elcsigázott, hisztérikus tutyi-mutyi, ráadásul „értelmiségi”. A negatív értékelés azonban a „forradalmi” implikáción alapult, miszerint az „értelmiségi nyámnyila, gyenge, a burzsoázia kiszolgálója”. Valójában az ellentét az intellektüelség és a bolsevizmus között a társadalmi haladás mozgatóerőire vonatkozó nézetek polarításában áll: az intellektüel szemszögéből a haladás alapja a szellem mozgása (a tudomány, a kultúra, az erkölcs fejlődése); bolsevik oldalról nézve pedig a társadalmi–gazdasági tényezők. Hogy az értelmiség az „erőszak világának” erőszakos lerombolását alkataból kifolyólag utasítja el, végső soron okává vált annak, hogy az „értelmiségi” majdnem szitokszóvá lett.

Miért rossz az, hogy „ne állj ellen erővel a gonosznak”? Nem azért talán, hogy ez „megszállott prédikáció”? Ugyanebben a cikkben megtaláljuk a tolsztoji „ne állj ellen a gonosznak” lenini „értelmezését”: *„A parasztságnak a kisebb része az, amely valóban harcolt forradalmunkban... és csak egészen kis része kelt fel fegyverrel a kezében ellenségeink kiirtására, a cár talpnyalóinak és földesurak védelmezőinek megsemmisítésére. A parasztság nagyobbik része viszont sírt és imádkozott, kérvényeket írt, „szószólókat” küldött, – teljesen Lev Nyikolajevics Tolsztoj szellemében! És... a többség azoknak az elvtelen szolgálékú burzsoá*

*értelmiségieknek a martaléka volt, akik kadet néven futkostak a trudovik (kispolgári demokraták – a ford. megjegyz.) gyűléséről Sztolipin előszobájába, kunyeráltak, alkudoztak, békítettek és ígérték, hogy megbékítenek...”*⁶

Hangsúlyozzuk, Lenin méltatlankodik, hogy a parasztnak csak egy kis része kelt föl a „cár talpnyalóinak és a földesurak védelmezőinek” megsemmisítésére, azokat a burzsoá értelmiségieket pedig, akik *békés* politikai harcot vívnak, „szolgalelkűeknek” nevezi. Miért? Azért, mert ők békítettek, ígérték, hogy megbékítenek? Lényegében a tolsztoji „ne állj ellen a gonosznak” közel van ahhoz, amit ma a szociális problémák „parlamentari” megoldási módjának neveznek. Ilyen elképzelés az „ellenség megsemmisítése” bolsevik koncepciójában nem illett bele, és Lenin azért kritizálja Tolsztojt, amiben az gyakorlatilag nem vétkes: a politikától való tartózkodásért és az állítólagos teljes passzivitásért, a „ne állj ellen a gonosznak”-elv miatt. Vajon a teljes tolsztoji publicisztika, a hatalmas felvilágosító és jótékony célú tevékenység nem a gonosszal való szembeszállás?

Miért rossz a vallás? Azért, mert „a vallás a világ egyik legförtelmesebb dolga”. Jegyezzük meg, hogy Lenin tudatosan keveri a „hivatalos egyházat” és a vallást. Az egyház társadalmi intézmény, a vallás pedig a szellemi kultúra jelensége. A vallás propagálása – még ha nem is mindenki által elfogadott formában – a szellemiség propagálását jelenti. Miben áll akkor Lenin szerint Tolsztoj gyengesége? A szellemiség propagálásában? Valószínűleg, hiszen a hivatalos egyházat maga Tolsztoj is gyűlölte, az pedig őt kiközösítette.

Összegezzük az eddigieket. Lenin vádolja a „földesúr” Tolsztojt a „megszállottsággal” mint a jócselekedet iránti vággyal; az „értelmiségi” Tolsztojt az önmaga erkölcsi tökéletesítése iránti igénnyel; az „ellen nem álló” Tolsztojt az erőszakról való lemondással, a harc parlamenti módjainak javára; a próféta Tolsztojt a szellemiség propagandájával (igaz, az a keresztény vallás formájában jelentkezik). Lenin az itt felsoroltakat úgy értelmezi, mint az 1905–1907-es „forradalom fogyatékoságait és gyöngye oldalait”, ráadásul az ilyen értelmezés ennek a cikknek és mindegyik Tolsztojról írott lenini munka kontextusában logikailag megalapozatlan, kizárólag csak a publicisztikai céltudatosságra és a saját igazának a hatalmas erejű sugalmazására támaszkodik.

Milyen pragmalingvisztikai (retorikai) fogások biztosítják a sugalmazás hatásosságát? Nevezzünk meg néhányat közülük.

Első. A közlés két legfontosabb vélelmének, az igazságosság és megalapozottság vélelmének a mesteri használata. Lenin egy arra vonatkozó megjegyzéssel kezdi a cikket, hogy annak címe (a nagy művész nevének összekapcsolása a forradalommal, amelyet ő nyilván nem értett meg) különösnek és mesterkéltnek tűnhet, majd megemlíti a Tolsztoj 80. születésnapja alkalmából „rengeteg cikket, levelet, tárcát közlő legális orosz sajtó” képmutatását, és ezzel azt a gondolatot sugallja az olvasónak, hogy ennek a cikknek a szerzője kétségtelenül kompetens, őszinte, ellentétben a képmutató „bértollnokokkal”, független bármilyen társadalmi kötöttségtől és előítéllettől, eredeti és nagy gondolkodó (ami feljogosítja mások leleplezésére), és mindezek eredményeképpen természetes, hogy következtetései és ítéletei feltétel nélküli bizalomra érdemesek.

Második. Az értékelések megfellebbezhetetlensége (amire formálisan jogot ad a szerzőnek a cikk bevezető része), mely létrehoz egy elég meggyőző illúziót, miszerint minden értelmes olvasó egyet kell hogy értsen velük, mivel saját maga önállóan is meg tudja indokolni azokat. De éppen megindokolni nem tudták az olvasók, de az értékelésekben hittek. Hitték, hogy minden egyes földesúr halálos ellenség, hogy bármelyik értelmiségi megvásárolható, gyáva és elvtelen lakáj, hogy a kormánynál békés eszközökkel soha semmit nem lehet elérni és végül, ha az egyház a társadalmi stabilitást védi, akkor vesznie kell a vallásnak is. Hitték, hiszen ez szemmel láthatónak tűnt. Lenin cikkének teljes rejtett mondanivalója arra irányul, hogy fenntartsa a bolsevizmus társadalmi mítoszai igaz voltának illúzióját.

Harmadik. A szöveg legmagasabb fokú emocionális izzása, az értékelő szavak lavinája, feltétlenül dicsérőeké egyrészt, másrészt pedig a sértésig bántóaké. Az értékelő lexika tömegében elvész a nyelven kívüli valóság, megszűnik a problematikusság (vö. fentebbi „miért?” kérdéseinkkel), viszont remekül kihangsúlyozódnak azok a kulcsszavak, amelyeket határozott negatív konnotációt kapnak: a „rossz” a földesúr, Krisztus, tolsztojánus, értelmiségi, „ne állj ellen erővel a gonosznak” tanítása, vallás, pápa, klerikális ideológia. Az emocionális háttér annyira telített, hogy ennek a „rossznak” a bizonyításával senki nem gondol. „Tolsztojánus?” Rossz! Miért? Mert a tolsztojánus az értelmiségi. És így tovább.

Negyedik. Mesterien felépített kompozíció – mind az egész cikkben, mind a négy kulcsfontosságú antitézisben. Először, az antitézis minusza, amely a plusz után következik, a *réma pozíciójába* (új), vagyis az olvasó figyelmének a középpontjába kerül. Másodszer, hála a bók jellegű plusznak az olvasó a negatívval való egyetértésre kész pszichológiai állapotba jut (mivel az emberre jellemző, hogy megfelelő súlyú dicséretet után elfogadja a kritikát, még ha az az abszurdum határát súrolná is). Harmadszor, a mínusz elfogadására ösztönöz az első és a harmadik antitézis rémáinak aforisztikus rövidege, ami csak erősíti vitathatatlanságukat, annál is inkább, mivel ezt az aforisztikus zárást kiterjedt dicséret előzi meg: az orosz eredetiben az első antitézis plusz része tizenöt szóból áll, a mínusz csak négyből, a harmadikban hasonlóképpen harmincból és ötből. *Negyedszer*, a második és negyedik antitézis mínuszában mesterien használja az ironia és az „antitézis az antitézisben” módszerét: 1. a tolsztojánus agitatív erejű figurája, aki jó étvággal falja a rizskotlettet, kijelenti: „rossz vagyok, utálatos vagyok...”; 2. „a hivatalból működő papok” és az „erkölcsi meggyőződésből papok” szembeállítás (megjegyezzük, hogy a pejoratív konnotáció ez utóbbi esetben kizárólag csak a pap (pápa) szóval kapcsolatos, hiszen az erkölcsi meggyőződés meglepte önmagában nem szolgálhat az elítélés alapjául).

Ötödik. Az antitézisek gyakorlatilag az olvasó számára alig észrevehető logikai inkorrekttsége, a fogalmak fölcserelésének fogása: az első antitézisben a „művész” szembeállítódik a „földesúrral”, a másodikban a „tiltakozás” a „tolsztojánussal” (mintha „tolsztojánusnak” lenni nem jelentene egy sajátos tiltakozást), a harmadikban a „kritika” és az „igehirdetés” (lényegében a parlamentarizmus propagálása; mintha a parlamentarizmus nem tételezné fel a kritikát), a negyedikben a „realizmus” s megint az „igehirdetés” (ezúttal a vallás propagálása). Egyik antitézis sem alapul logikailag korrekt antonimián. Még

nagyobb inkorrekttség van abban, hogy a kulcsfontosságú antitézisek után következő szöveg (egészen a cikk végéig) sehogy sem támasztja alá érvekkel a negatív értékeléseket. Az értékelések bizonyítása helyett Lenin arról beszél, miben *hasonlít* a parasztok viselkedése Tolsztoj pozíciójához. Mondjuk, a parasztok viselkedése nem tetszik Leninnek puhányságuk okán. De hol a bizonyíték arra, hogy az optimális döntés felkelni „fegyverrel a kézben az ellenség megsemmisítésére”? Egyébként Leninnek a szabályos bizonyíték nem okoz gondot: a bolsevikok számára kulcsfontosságú tézist a „tömegek forradalmi harca létrejöttének szükségszerűségéről” úgy tekinti mint valami magától értetődőt. A lehetséges „parlamentáris” alternatívák elemzéséről szó sincs.

A Lenin által elért publicisztikai eredmény – a „forradalmi tudat” egyik sarkalatos mítoszának az óriási erejű sugalmazása, miszerint nem a szellemiség és a béketűrés (vagyis a jó, az irgalmasság, a parlamentarizmus) ment meg, hanem a társadalmi–gazdasági rendszabályok, tehát a forradalmi fordulat és a proletariátus diktatúrája.

Ford.: Budai Julianna

Jegyzetek

- 1 Lenin a cikket Tolsztoj születésének 80. évfordulóján, 1908-ban írta. Az írás 1917 után minden szovjet diák számára kötelező iskolai olvasmány volt, így ez az alsóbb fokú iskolai végzettségű emberek számára is közhírtté vált.
- 2 Mivel a Magyarországon rendelkezésünkre álló fordítások (Pl. Lenin: Az irodalomról. Szikra, Bp. 1951. 62–67. Fordította Waldapfel József; V. I. Lenin: Lev Nyikolajevics Tolsztojról. Kossuth, 1960. 7–16. A fordító megjelölése nélkül, pontatlanságai megnehezítik a szerző gondolatmenetének nyelvészeti alátámasztását, a Lenin-cikk idézeteit új fordításban közöljük. (A szerk. megjegyzése)
- 3 V. I. Lenin. O Tolsztom. Izd. 2-e, Izd-vo „Hudozsesztvennaja lityeratura”, Moszkva, 1972. 18–19. old.
- 4 A Lenin szövegében szereplő „pomescsik, jurodsztvujucsij vo Hrisztye” kifejezést a szerző több változatban használja. A kifejezés magját alkotó jurogyivij melléknév jelentése: aszkéta, szent őrült, megszállott, félkegyelmű, eszelős, balga; az ezzel azonos tövű jurodsztvovaty ige pedig a következőt jelenti: vallásos rajongásba esik, félkegyelmű módjára viselkedik.
- 5 Lev Tolsztoj művei, 9. Bp., Magyar Helikon, 1967. Tanulmányok, cikkek, vallomások 1859–1909. Mit tegyünk tehát? (ford.: Kulcsár Aurél) 169. old.
- 6 V. I. Lenin: O Tolsztom. Izd. 2-e, Izd-vo „Hudozsesztvennaja lityeratura”, Moszkva, 1972. 21. old.

VII.

Kötetünk képeinek jegyzéke és a képekről szóló tanulmány a 213–217. oldalon található

